

Historia laburra

J. M. Jimeno Jurio

1. Batasuna eta aniztasuna

Batasun etniko eta juridikoa

Euskal Herriaren eboluzio historikoa zuzen konprenitu nahi bada, ez da aski horren sustrai etniko eta kultural sakonetan ondo josia eta bat bera agertzen dela frogatzea. Kontutan hartu behar dira hainbat eta hainbat eratako desberdintasunak ere. Geografiaren alorretik hasita, hor dauzkagu itsasertzak, alde batetik, eta hibai arroak (Ebro hibaiaren isurbidea, batez ere), bestetik; Kantauri sistemako eta Pirinioko mendiak. Kontutan eduki behar da geologia ere, eta bioklima (Atlantiko itsasoaren, edo Mediterraneoren, edo eta bien arteko influentziarekin). Historiaurretik bertatik, aktibitate ekonomiko berezienak ere mugaturik agertzen dira: ihizea, arrantza, abelazkuntza, gatzagen hustirapena, zur lanketa, nekazaritza eta meatzaritza. Eta gizonaren finkapena hartu behar da kontutan, batipat: aldian aldiko beharren arabera, lekurik egokienetan kokatzen da gizona. Eta horrexek behartzen du, hain zuzen, zenbait ekin-tza desberdin desarroilatzeraz.

Azil haroaren azkenetatik ederki aski froga daitekeen bezala, indoeuropar aurreko euskal herri haren batasunaren baitan, egitura politiko plural bat aurkitzen dute grekoerrromatarren iturri historiografikoek. Hala nola, Baskoinak (Gaskoinak Pirinioz harantz), Barduloak, Karistioak, Autrigoiak... Talde guzti hauek funtsezko ariurri bat ezartzen diote Euskal Herriaren izanari eta bilakaerari gaurregunera arte.

Organizazio politiko-foral berezia

Ez dago dudarik egitura juridiko komun batetan oinharritzen zirenaz. Baina, hala ere, talde handi horietako bakoitzak bazuen bere tankera berezia, eta organizazio politiko-foral desberdina ere. Baskoinen taldean (gerora Nafarroa bilakatuko zenean), esate baterako, zenbait komunitateren izenak aurkitzen dira: Jakatarrak (Jaka komarkakoak), Segitarrak (Egea eta Cinco Villas aldekoak), Zaraitzuarrak (nafar ekialdeko Pirinioen haranetakoak), Irunberriarrak, Karatarrak (Aragoa haranekoak, Zarrakaztelutik Radarako lurraldean), Andelontseak, Iruñearrak eta Arakelitanoak. Gauza bera esan daiteke beste herrialdeei buruz ere. Gipuzkoako foru mapari begiratzen bazaio, nortasun berezia dutena ohartuko da bat Bidasoa baskoin aldetik hasi eta Urumearen ibarrera bitartekoek, Debaren zonako karistioek, Lenitz haranekoek edo Oiñatiko jaurerrikoek. Eta horrelaxe Bizkaian ere: Gernika-Markina-Bilbo hauzi barrutien gunean, esate baterako, eta Enkartzazioetan eta Durangaldean; horien barruan jaurerriarik eta munizipio liberrik ere egon zen, beren foru propioekin.

Herrialde bakoitzaren forua, talde eta leinuen libertate soberano eta erradikaletik sortzen da. Eta finkatu eta sendotu egiten du libertate hori. Honetantxe datza, hain zuzen, euskal udalen organizatzeko berezitasunik nabarmenena. Erresumen, jaurerien edo probintzien gainegitura politiko guztien aurretikoa da, eta, herritik bertatik jaioa zenez gero, demokrazi kutsua ematen dio Euskal Herriko Foru antolamenduari.

Berezitasun politiko horiekin batera, edo parean, euskalkien berezitasuna aurkitzen da. Batasunaren baitako aniztasunaren lekukorik nabariena, dudarik gabe.

Halaber, zenbait eratako influentziengatik, produkzio molde anizkorrengatik eta ondasunak banatzeko era desberdinengatik, egitura ekonomiko eta sozialak ere desberdinak izango dira. Horrela, jauntxo lurrak sortuko dira, «Ager Vasconum» delako nekazal zona aberatsetan (Ebroren nafar-errioxar-aragoetar Erriberan. Ikus nola hibai horren eskuinaldean aurkitzen diren Bur-

sao (Borja), Cascantum, Gracurris (Alfaro) eta Calagurris (Kalagurri) populazio baskoinak). «Saltus» delako zonalde menditsuan, ordea, beste egitura batekin jokatuko dute.

Jatorri eta sustrai berdineko herri baten aurrean aurkitzen gara, beraz. Anizkorra eta plurala, ordea, bere geografian, ekonomian eta hizkuntzan, soluzio politikoetan eta antolamendu juridikoan, egitura sozialetan eta temperamentu bereizgarrietan. Zenbait zirkunstantziak intzidituko du horretan, politikoak bereziki, eta denboraren diferentziak gero eta sakonagotuz joango dira. Alabaina, badirudi gaurregun batasunerako joeraren zantzuak ikusten direla, nazio identitatea bilatu nahiz eta Herri bezala bere eskubideak onhartuak izan daitezela esijituz.

2. Kolonikuntza. Erroma

Lur Irekia

Euskal Herria bere baitan itxirik egon dela esan bada ere, deus ez urrutia egotik, baieztapen hori baino. Bere egoera geografikoarengatik, bere itsas portuak Baskonia edo Gaskoniako itsas muturrari zabalik, ibilbide erosoekin Pirinioan zehar, eta hegoaldera Ebro hibaia ebakitzen duela, Euskal Herriak zabalik eduki ditu betidanik bere ateak.

Historiaurretik bertatik, zenbait herri eta kulturak gurutzatu du euskal lurra. Batzu ongietorri onhartuak izango ziren. Ez hainbeste, agian, besteak. Baina, nolahi ere, zerikusi handia izan dute bertako kultur ondarearen aberastasun bidean. Kanpotik datoz, inondik ere, ontzi kanpanairearen kultura (Urbiako Pagobakoitzakoa lekuko), eraikuntza megalitikoak, lurlantze eta hazkuntz sistemak. Kanpotik zenbait erakunde eta modu politiko, erlijiozko zenbait kredo eta praxiarekiko influentzia (solstizioetako ur eta suzko zenbait zeremonia eta hain maitagarri zaizkigun zenbait mito). Eta kristautasunaren influentzia, batez ere. Eta, azkenik, esan dezagun kanpotik etorria dela gure hizkuntzak jasan duen erosioa. Latinarena aldi batean, Espainia aldeko eta Pirinioz harandiko erromantzeena gero, eta arabe eta hebraierarena ondoren. Erosio horren lekukotza ederra daukagu, tamalez, hegoaldeko lurralde zabal eta lauetan bereziki.

Kelta, erromano, godu, arabe edo frankoengandiko influentzia ez da hartu behar herri horien sarrera bortitz edo inbasioen fruitu bezala. Eta ondoren hemen finkatu izan balira bezala. Pasa ziren hemendik, eta urratsik ere utzi zuten. Ez ziren,

ordea, bertakotu, halako talde minoritarioren bat edo beste salbu. Eta hauk, esan genezake, herriak irentsi egin zituela, bertako komunitate politikoan, eta orobat linguistikoan, integratuz.

Keltarkuntza

Kelten influentzia garrantzitsuaz, Arabako haztarnategietatik edo Iruñeko arroatik edo eta Ebroren Erriberatik (Argedas, Fitero, Cortes) datorkigun materialeak hitzegiten digu. Hala ere, zenbait historiagileren arabera, Baskointzat jotzen dira Euskal Herriaren hegoaldeko biztanleak. Horrek esan nahi du, bertako euskal populazioak bereganatu egiten zituela kanpotarren kultur balioak, bere konposaketa etnikoan halako aldaketa berezirik jasan gabe.

Erromatarkuntza

Ondorio berdintsutara iritsiko ginateke, *erromatarren garaia*ri buruz ere. Era desberdinetako influentzia jasan zuen Herriak. Ez du ematen konkista biolento bat denik, eta are gutiago Latioko gizonen «inbasio» bat izan zenik. Andrebes baizik: herriak bere kasa eta piskana-piskana, bere egin zituen Erromak ekarritako politika eta kultur balioak. Soldadu baskoinek parte hartzen dute gerra punikoetan, eta nahiko goiz agertzen dira Kaskante «municipium latinorum veterum» bezala eta Kalagurri, berri, «sociorum urbs» bezala. Erromatarkuntza, beraz, hegoalde-tik hasten da, ekialde-hegoaldeko zonatan areagotuz. Eta apurka-apurka iruñarren lurretan zehar zabalduz, iparralderainoxe iritsiko dira, Arditurriko meategiek ederki aski frogatzen digutenez. Erromak berregituratu egiten du herrialde horietako politika: mendebaldeko herrialdeak Clunyo komentuarren jurisdiziopean ezarriko ditu, eta estatutu desberdinak emango dizkie Baskoniako munizipioei, Zaragozaren jurisdiziopean ezarri.

Sistema horrekin, eta «duunviri»en etorrerarekin, asko indartzen da munizipioen autonomia. Zeren horien eginkizun juridiko-militarrak gure «buruzagi» eta alkateen eskuetara pasako baitira, eta gaurregun arte iraungo. Gero, herritarrek ere parte hartzen dute «batzarre» edo kontseilu irekietan, foro aurrean bilduz, lehenengo, eta elizaldetan gero. Inperioaren azkena zela eta, III mendearen amaieran eta ondorengo mendean, nagusi edo jauntxoeren sistema indartzen da, zonalde erromatartuetan baitipat. Eta, jakina, kolonatu eta lurjabe haundiak sortzen dira. Alderdi bereizle berri bat gehitzen dio horrek Herriaren egitura sozialari.

3. Kolonikuntza, Toledo eta Córdoba

Autarkiazko aldia

Didymo eta Vereniano baskoin-erromatar nobleek, aldi batez, erresistentzia gogorra jartzen diete herri barbaroei Pirinio aldean beren morroiekin. Baina erori egiten dira azkenean, eta kanpotarrei bideak zabalik geratzen zaizkie. Horrela, behin erromatarrekiko lotura politikoan etenez gero, Erdi Haroan zehar bere militar funtzioekin iraungo duen aristokrazia indartsu bat jaitzen da, autarkiazko aldi luze bati hasiera emanez. Era berean, bertako nekazal kultura ere nagusitzen hasten da, eta munizipio eta herrialdeek autonomia estreinatzen, nobleziaren zuzendaritzapean. Bidenabar, iparraldeko frankoen eta hegoaldeko bisigoduen aurkako eta etengabeko burruka luze bati ekiten zaio. Hiru mende osoz iraungo duen burrukari, hain zuzen: hasi V mendetik, eta 711. urtera arte.

Sevillako Isidoro sainduak zenbait errege godoren bizitza kontatzerakoan sartzen zuen halako esaldi hura —«Domuit Vascones», alegia—, ez da ulertu behar benetako «nausigo» edo «domeinu» bat bezala, gurari edo nahikunde bat bezala baizik. «Domeinatu nahi izan zituela», alegia, baina lortu gabe, ordea. Toledoko monarkiaren azken erregeak, Rodrigok, presaka batetan utzi beharra izan zuen Euskal Herria, mairuen kontra jartzeko. Iragana baitzuten hauek, ordurako, Gibraltarko itsasartea, eta Penintsulan gora baitzetozen abiadura bizian.

Politik arloko aldaketa

Aldi honetan bertan, aldaketa nabarmen bat gertatzen da politikaren alorrean. Joakin Arbeloak bere *Los Orígenes del Reino de Navarra* liburuan, herri baten batasuna azpimarratzen du. Toledoko erregeek eta kronista bisigodoek «Provincia de Vasconia» eta «Vascones» izenez deitzen duten Herriaren batasuna. «Hitz horiek, bada —dio Arbeloak—, galdu egiten dute erromatarren garaiko esanahi hertsia hura eta osotasunezko zentzu bete bat hartzen». Eta penintsulako euskal familia osora hedatzen dira, hasi lehen Baskoinetatik (nafarretatik) eta Bardulo, Karistio eta Autrigoinak barrena.

Ez dute arrazoirik Schulten, Gómez Moreno, Menéndez Pidal eta Sánchez Albornoz bezalako autoreek, Baskoinak Galia aldera (Novempopulaniara, Akitanian) eta mendebal aldera (Bardulia eta Karistiara) militar godoen ihesi hedatu zirela diotenean. Teoria horrek ez du balio iparraldeko Herrialdeetaz dihardute-

nean (Lapurdi, Zuberoa eta Behe Nafarroaz bereziki). Erromatarren garaiko testimoniorik ere bai baitago, Herrialde horik euskaldunak zirela frogatzen duenik.

Iturri bisigodoek aipatzen duten batasun politiko hori, hala ere, ez da Arbeloak dioen bezain orobatekoa. Dударik ez batasun bat bazela hizkuntzaren aldetik eta espainol etsaiaren kontrako borrokarengatik. Eta batasun hori ez dela hausten herrialde bakoitzaren foru independentziarekin, geroago frogatuko den bezala. Alabaina, inondik ere etendura politiko nabarmen bat sortu da baskoinen lurraldean.

Apezpikutegia Iruñean

Bisigodoak, behin Ebroren Erribera konkistatuz gero, Erriberin barrena, Iruñeraino iristen dira. Eta VI mendearen azkenaldera, gotzai bisigodoen egoitza bezala agertzen da hiri hori, bertako agintari direlarik. Geroago, Baskoianen etsaiek Toledon antolaturiko kontzilioetan ikusiko ditugu. Iruñeko komunitateko fraile estranjero batek «De laude Pampilone» dokumentua erredaktatu zuenean, Baskoianak «jende barbaro eta etsai»tzat jotzen zituen bertan, jendea berorien kontra borrokatzera zirikatuz. Iruñea, beraz, zentralismoaren plaza bilakatzen da, eta bertan ezarriko dituzte euskaldun pagano eta matxinoak politikaz eta erlijioz menperatzeko erakundearen habia eta oinharriak. Esan beharrik ere ez dago, bada, bertako gotzaien influentzia gero eta hedatuzago joango dela, «Iruñeko Gotzai Barrutiaren» sakelaren mesedetan.

Mairuak Baskoniaratzean (714. urtean), zatiketa politiko-erlijioso berri bat sortzen da. Kasius izeneko konte batek, «ex genere gotus» («jatorriz godua», ez da ukatzen beraz jatorri euskaldunik), Damaskoranzko erromeria luze bati ekiten dio. Han Kalifari basailu omena eskaini ondoren, bere nagusitasuna mantentzen du Banu-Qasi leinuaren buru bilakatuz.

Orobat, populazio euskaldun-erromatartu-bisigodotua, islamiartu egiten da orain Ebroren behekaldean. Iruñeko agintariak, aldiz, errenditu egiten dira, «aman» delakoa sinatuz eta beren independentzia politikoa gordez.

Herriaren zatiketa hirukoitza

Aldi honetan, bada, hiru nukleo politiko-erlijiozkotan zatitzen da Euskal Herria: baskoin islamiartuak hegoaldean, baskoin bisigodutu eta kristautuak eta baskoin paganoak. Azken hauen ganantz joango da zabalduz, gero eta bizikiago, Iruñeko gotzaien

influentzia. Hauen eliz barrutia, Onsell eta Uncastillo (Aragoe) euskal aitzinako lurretatik hasi, eta geroko Nafarroaren gehiena hartuz, ia Gipuzkoako herrialde osora hedatuko da.

Behin Astuariasko erreinua finkatuz gero, eta Alfonso I Katolikoak konkista biderei ekiten dionean, Araba eta Bizkaia Oviedoren itzalpera erortzen dira. Beren independentzia gordez, ordea. Testu zaharrek diotenez, «beren jabegoari eutsi zioten, Iruñeak, Deyok eta Berruezak egin zuten bezalaxe». Hala ere, inondik ere ez ziren oso gogo onez makurtuak izango. Zeren Fruelak —Katolikoaren semeak— kanpaina militar bat egin behar izan baitzuen Araba behin berriz menperatzeko. «Haren kontra altxatako Baskoinak garaitu egin zituen».

4. Batasun politikoa

Karolingioen eta mairuen artean

Euskal lurra bi haundiren borroka artean gertatzen zaigu orain: karolingioak iparraldetik eta mairuak Cordobatik. Karlo-magnoren Zaragozarako kanpainak, Iruñea deseginez egin zuen erretiradak eta ondoren Luzaideko mendartearen (Ibañeta azpian) haren erretagoardiak jasan zuen derrotak (778. urteko abuztuaren 15ean), matxinada sail bat sortu zuen, katean, al-Andalus-en iparraldeko Markan. Abd al-Rahman I.ak zigor kanpaina bati ekiten dio Xertainis zeritzan euskal lurraldean zehar (Semen Indartsua dago hor). eta ekialdera sartzen da Belaskotarren lurrak barrena. Hauk izango dira, hain zuzen, erreinuaren jaiotzari bidea egingo diotenak. Lehen erregeek ez dute izenez *reges Vasconum* hartzen, *reges Pampilonensium* baizik. Ondoren, «Nafarroa» izena berenganatuko dute, populazioaren etnia aldetiko errealitatea batere aldatu gabe geratzen delarik.

Egina dago batasun politikoa

Antso Gartzzeizek (905-925), Gipuzkoa eta Gaskoniako dukerriko jaun delarik, zabaldu egiten du bere nagusigoa nafar-errioxar Ebroren arroa barrena Viguera eta Albeldaraino. Era berean, X mendeaz gero, Araba eta Bizkaia ere Nafarroako erregearen itzalpean jartzen dira. Antso III Handienak Penintsularen iparraldeko kristau lur guztiak bereganatzen ditu, eta Euskal Herri osoarekiko jurisdizioari eusten dio, Lapurdi, Baigorri eta Zuberoako bizkonterriak barne. Egina dago, beraz, batasun politikoa. Antso Handienak *Gaskonia osoko errege* titulua ezar-

tzen dio bere buruari, Banu-Qasitarren Erribera salbu. Baina hori ere Euskal Herriratuko zen Alfontso Borrokariaren garaian (1119an, hain zuzen). Ezin egokiago zioen, beraz, Gregorio Monreak «Nafarroa izan da euskal erakunde batu baten lehen adierazpen historikoa eta bakarra» zioenean.

Gaztelako Alfonso VIIIaren inperio egarriak, eta Antso Jakintsuarekin zituen istiluek, nafar lurren banaketa erabaki zuten 1179an. Logroño eta Errioxaren zati bat Gaztelaren menpera pasa ziren, Arabak, Gipuzkoak eta Durangaldeak Nafarroako jaurreriaren babesean jarraitzen zuten bitartean. Errege Jakintsuak, berriz, foruak ematen dizkie Donostia, Gasteiz, Biazterri, Bernedo, San Vicente de Sonsierra eta Trebiñori.

Bereziki aipatu behar da, «euskal hesparru osoaren oinharritzko zibilizazio batasunari erantzuten dionez gero», sei herrialdeotako foru eta erakunde juridiko, publiko eta pribatuek elkarren antz handia dutela. Batasunaren finkapen hori, alabaina, nafar koroaren itzalpeko garai honetan egin zen batipat, Monreak dioen bezala.

5. Gaztela eta Frantziarekin

Jauntxoan jokoak

Afrikatik itzultzerakoan, Antxo VII Indartsuak (1194-1234) bere autoritatea inposatzen du kontraforuak ezarriz. Nafar etxe oneko semeek, aldiz, Obanosko Superjunta sortzen dute beren eskubideak defendatzeko. Erregea bere lurretatik urrun dabilen bitartean, Alfonso VIIak Gasteiz konkistatzen du (1200), eta barne tirandura latzak sortzen dira koroa eta honen herrien eta Arriagako Kofradiaren artean. Tirandura eta borroka horiek, bestalde, hirurogei ta hamabost urte luzez iraungo dute, Araba osoa Alfonso XI gazteluari eman arte, hain zuzen (1322). Itun horren bidez, bertako nobleziak bere bribilejioekin jarraituko du, Gaztelakoaren pare-parean. Eta honela, arabar jauntxokeriaren menpean, nausigo zentralistaren garaiari hasiera ematen zaio, eta bidenabar, Gaztelarekiko loturari esker, beren noble tituluak eta botere politiko eta ekonomikoak gero eta handiagotuz joango dira nagusi zentralista horik.

Gipuzkoak 1200ean Alfonso VIII onhartu bazuen, bertako nobleziaren lana dela dirudi horrek; Bizkaiak ere, geroago, egin-go zukeen bezalaxe. Nolanahi ere, batasun hori pertsonal hutsa da, bakoitzak bere independentzia, foru eta erakundeekin ja-

rraitzen baitu. Gaztelako Enrique IIIak berak aitortzen du: «nire Bizkaiko Jaurerria, berez apartekoa da, bere foru eta libertateekin». Eta Errege Katolikoek ere «nazio apartatua» deitzen dute. Felipe IVak, berriz, Gipuzkoa eta Arabari izen hori bera ematen zien.

Jauntxoan arteko burrukek —gogora Oinaztarrak eta Ganboarrak— XIIIetik XVerako mendeak betetzen dituzte. Mendebaldeko hiru herrialdeetan bereziki, eta baita Nafarroako ipar-mendebaldean ere.

Frantsesen influentzia

Antso Indartsuaren heriotzarekin, Nafarroak Champagnearren dinastia estreinatzen du (1234-1284). Ondoren, Frantziako Capetotarren koroari elkartuko zaio, ia mende erdi batez (Joana Felipe Ederrarekin ezkontzean), eta gero Erreuxtarren etxera pasako da (1324-1441). Horregatik, oso nabarmena da, bi mende osoz, frantsesen influentzia. Karlos III Noblearen etorrerarekin, kanpoarekiko bakeak egiten saiatuko da erreinua eta luxuzko gastuetara entregatuko, bestalde. Kasu, esate baterako, Erriberriko eta Tafallako Jauregiak. Eta berdin saiatuko da, baita, bere ahaideentzako konterri eta jaurerri berriak sortzen: Arazuriko jaurerria Lanzelotentzako, Cortesko konterria Godofrententzako, Leringo konterria Luis de Beaumontekin ezkonduarik zegoen Joana anderearentzat. (Esan dezagun, parentesi artean bada ere, hirurok sasikoak zituela). Gero, Muruzabalgo bizkonterria bere anaia Leonelentzat eta Bianako printzerria bere iloba Karlosentzat. Noblezia ugaltzearen politika honek —eta halaxe jarraituko zuen gerora ere— borroka tamalgarriak sortuko ditu Bianako Printzearen heredentzi eskubidearen defendatzaileen (Beaumontarrak hauk) eta honen aita Aragoeko Joanen (Agramondarrak horik) artean. Eta azken erregeak, Juan Albreteko eta Katalina anderea ez dira istilu horik konpontzeko gauza izango, jadanik Nafarroa Fernando Katolikoaren plan anexionisten sareetan eroriz zihon bitartean.

6. Nafarroa Gaztelarekin

«Berez erreinu»

Herrialde bakoitzak —bere borondate soberanoa ezarriz independente zen bitartean—, hauta zezakeen bere nortasun foralaren zaindari edo zuzendaritzarako konfidantzako gizon bat.

eta prebenda berrien bidez. Gorte zentralaren «eskuzabaltasunez», ugaldu egiten dira konterriak, markeserriak eta dukerriak, herri askorenganako aginteak (alkate-juezak, eta agintari eta udal funtzionariak izendatzeko eskubidearekin), eta askotan baita elizenganako patronatua eta apaizak berak aurkezteko eskubidea ere. Aldi berean, burgeseria berri bat ere haziz doa Nafarroan, «mestero» indartsuen talde batetik datorrena, artalde izugarrien jabe zirenez gero.

Aristokrazia sekular eta eliztarraren nagusigoak eta herrien eskubideen ukapenek, etengabeko protestak eta hauziak sortzen dituzte zenbait abagune ekonomikotan. Eta gogorragotara ere jo zuten behin baino gehiagotan. Gogora, adibidez, XVIII mendeko giputz eta bizkaitar matxinadak, eta Fitero bezalako beste hainbat monastegiri egin zizkioten erasoak.

Vasco ala euskaldun

Aldi honetan «Vasco» kontzeptua —gentilizioa bere jatorrian— mendialdera biltzen da («Tierra de Bascos»), hizkuntz konnotapenak hartzen dituelarik. «Vasco», «Vizcaíno» edo «Bascongado»ren sinonimoa da Cervantesengan eta herri erabileran, eta euskalduna, euskaraz mintzatzen dena, adierazi nahi du. Ehundaka gotzai aginduk esijitzen diete beren apaizei Gipuzkoan eta Nafarroan «elizarrei beren hizkuntza euskaldunean predika diezaieten». Erdaldunak, beraz, ez dira euskaldun sentitzen; euskaldunak ez direlako, alde batetik, eta garo eta bagoaren lurraldekoak ez direlako, bestetik. Ituren eta Arano, Gipuzkoa eta Bizkaia, euskalduntzat jotzen dira. Ez horrela Mendigorria, Lazagurria edo Erriberri, nahiz eta nabarmenki euskaldunak izan hauk ere.

7. Zentralismoa

Ondare soberanoaren salmenta

Frantses iraultzaren ondorioetako bat, zentralismoa eta dena bateratzeko joera izan da. Behe Nafarroa, Lapurdi eta Zuberoa Frantziako «Basses Pyrénées» departamenduari eransten zaizkio. Eta frantses ereduari jarraiki, Madrilgo monarka absolutistek eta liberalek ere batasun obra hori burutu nahi dute. Carlos IVak, Bascongadak eta Nafarroa bere erregetzapean sartu nahi dituela adierazten die Nafarroako Gorteei 1796an, «inola-ko traba apartatzailerik gabe» (Espainiatik, jakina). Zentralis-

Arabak, Gipuzkoak eta Bizkaiak Oviedorantz, Nafarroarantz edo Gaztelarantz jo izan zuten bitartean, Nafarroak Aragoeko erregeri (1076), Champagneko konteei (1234) edo Frantziako erregeri (1284) ematen zion bere koroa. Hautabide hori, soberanotasunetik bertatik sortzen da. Eta txandako agintari berriek gorde egiten zituzten beren menpekoen konstituzioa, erakundeak, legeria eta libertateak.

1512ko dinasti aldaketa, harmaz inposatu zitzaion Nafarroari. Albako Dukearen armada gaztelauak, Leringo kontearen laguntza nafarrarekin, Iruñea konkistatzen dute. Bertako agintariak errenditu egiten dira, erreinuaren eta hauzokoen kondizio forala errespetatua izango zaieneko baldintzarekin. Hiru urte geroago, Aragoeko Fernandok Gaztelako koroopera sarrerazten du. Nafarroak, bada, odolezko bere anaien zori bera jasan behar izan du. Hauek XIII mendean egin zuten bezala, Nafarroak ere dokumentuan jarrerazi egiten du zera: «Gaztelako koroari elkartze hori, *unión egüe principal* bidez egin zela, bakoitzak bere lehengo nortasuna gordez, bai legeen aldetik, lurren edo gobernuaren aldetik». «Berez erreinu» bezala jarraituz, bere lurralde eta jurisdizioarekin, erakunde eta foruekin, Nafarroak independente eta soberano jarraitzen du.

Aro berria

Oraindik ezin etsi eta, beste intentu bat izan zen, 1521ean, Nafarroa Enrike Albretekorentzat konkistatzeko. Alferrik orde: giputz nobleziako zenbait etxek (Loiolatarrek, adibidez) gaztelaueti lagunduz, epe berri baten hasierari ekiten zaio euskal historian. Errege ordearen ekintza dela medio, foru erakundeak zindotu egiten dira Nafarroan. Erreinuko Diputazioa sortzen da, Gorteetako erakunde iraunkor bezala, hiru estamentuetako zazpi ordekariz osotarik. Gorteek, nafar Diputazioak eta Junta Nagusiek, gaitzets ditzakete foruekin ezados leudekeen errege agindu eta erabakiak (gogora bestela *sobrecarta* edo *pase foral* delako eskubidea). Eta esiji diezaiokete, bidenabar, horri berari, «irainen ordaina» ere.

Udal erakundeak, bere aldetik, eusten dio oraindik ere bere garrantziari. Baina noblezia eta burgesiaren boterea handituz doan neurrian, gero eta gehiago kontrolatzen dituzte nafar udalak Hogeinako, Hamabosnako edo Hamaikanako Juntek. Eta esan dezagun gerora «zerga emaile nagusiek» akaparitzen dituztela botere horik.

Eliza eta Nobleziaren boterea ere gorakadan doa jaun titulu

moak, orduan, ugaltu egiten ditu bere erasoak Madrildik eta Euskal Herritik bertatik ere.

Cadizko Konstituzioak alde batetik, 1833ko probintzi banaketak bestetik, eta lehen karlistadan zehar Gorteak aldarrikaturiko neurriek azkenik, denek 1893ko urriaren 25eko legean amaitu zuten. Lege horrek baieztatu egiten zituen foruak, «Espainiaren batasun konstituzionala salbatuz gero». «Bascongadasetan» Junta Nagusiak eta foru berezitasunak gordetzea lortzen den bitartean —unitarismoaren mehatxupean beti—, nafar liberalismoa prest dago bere ondare soberanoaren salmenta negoziatzeko. Eta horrela, 1841eko legearen bidez, administral lentejazko platera autonomikoaren orde, erreinuaren oinordekotasun saltzen du.

Etengabeko atsekabe, amorratio eta protestak zabaltzen hasten dira, gaurdaino, Euskal Herri osoan zehar. Gauzak horrela, Gobernu zentralak atxakia polita aurkitzen du azken karlistadan «probintzia matxinoen» azken autonomi aztarnak birrintzeko (1876). Gauzak hestuagotuz doazen neurrian, nahigabea eta ezinegona ere haizatu eta zabalduz doaz. Bizkaiko ekonomia abagune zabalkorrak, inmigratioak eta gizarte tradizionalaren aldaketek, sugartu egiten dute Sabino Arana Goiriren nazionalismoa, iruñear intelektualek inspiraturik (Iruñean biltzen baitziren, 1877az gero, «Asociación Eúskara de Navarra» zelako elkartearen). Euskal Herriaren nazionalitate kontzeptua sortu da, Euskadi.

Foru berrintegrapen osorako eskariak

Gero, «Partido Republicano Federal Navarro» delakoak, bere aldetik, lehen euskal autonomi estatutua erredaktatzen du Tuteran, 1883ko martxoaren 4ean. Estatutu horretan, 1515eko inkorporazio itunak onhartuak izan daitezela esijitzen da, eta euskaldun guztien «anai arteko elkarbizitza batetara» iritsi nahi dela adierazten.

«Foru berrintegrapen osorako» eskariak ere, badituzte beren «gailur aldiak». Hala nola: 1831-1832 (Gamazada Nafarroan), 1917-1919 (autonomi proiektua hiru mendebal probintziatarako eta nafar erreibindikapenak), 1931-1932 (Euskal Herri penintsularerako estatutuak; nafar gehienez apoioarekin, lehen aldian, baina gaitzetsiak 1932an nafar monarkiko liberal eta karlisten aldetik), eta azkenik, ofizialki onhartzen da Euskal Estatua, behin gerra zibila hasi ondoren. Ez alferrik, orde: basakeriarik

gogorrenez, zanpatu eta lerdekatu egiten dira «probintzia traido-reak» (1937).

Nazionalismoa, deszentralizapena eta autonomia, dena «separatistmotzat» joz, euskal oligarkia industrial eta finantzariak, aristokrazia lurjabeak, burgeseria liberalak eta jauntxokeria karlistak, beren ahalegin guztiak jarriko dituzte Euskal Herriaren esizentziak birrintzeko. Mende eta erdi osoa zehar beren indarrak elkartzen saiatu dira autonomi golpe oro frakasa erazteko. Zentralismorik latzenari eusten saiatu dira, edo eta gehienez ere esan dezagun, ezinbestean, autonomia administratibo zabalxeago bat defendatzen ere ibili direla.

Herria, berriz, bere nortasun berezian eta bere eskubideetan oinarriturik, ehun eta berrogei ta hamar urte luzetan autonomia eske... Botere Zentralak entzungor egin du beti. Edo gauza bera dena: ez du inolako soluziorik eman. Aspaldiegian askatasunaren egarritik bizi den Herri hau, badirudi etsipenaren azken mugetarainoxe iritsi dela.

Euskaratzailea: **Gotzon Nazabal**
J. M. J. J.

SINTESIS HISTORICA SYNTHESE HISTORIQUE

La diversidad geográfica, económica, foral, dialectal y de otros aspectos culturales de Euskal-Herria no constituye negación, sino por el contrario enriquece su profunda unidad étnica, jurídica y lingüística. La influencia de factores culturales exóticos en distintas épocas ha profundizado diferencias socio-políticas en los Herrialdes, sin alterar básicamente el sustrato de la población indígena mayoritaria. Los conatos centralistas de la monarquía visigoda, estrellados ante la oposición de los Vascones, lograron la escisión de buena parte de Navarra, dominada por los obispos godos de Iruña. Agentes exteriores producen a comienzos del siglo VIII nueva división político-religiosa; la Vasconia meridional se islamiza y constituye el señorío de los Banu-Qasi. La Vasconia visigotizada y cristiana será cuna del «Reino de Pamplona», al que se vincula tempranamente Guipúzcoa. El resto del País occidental, unido para oponerse al enemigo de Toledo, cae primero bajo la órbita de Asturias y, desde el siglo X al XIII en la del reino vasco de Pamplona, consolidándose entonces las instituciones forales y el derecho de todo el País Vasco, radicalmente afines. Conquistada Alava e incorporadas Guipúzcoa y Vizcaya a la corona de Castilla, que respeta su personalidad foral, Navarra pasa a depender de dinastías francesas.

El destino político sufre nueva escisión en el siglo XVI. Como sus hermanas occidentales, Navarra peninsular pasa a depender de la corona castellana, mientras Benafarroa mantiene su independencia, incorporándose más tarde a la corona de Francia y pasando finalmente (1789) a formar parte de un departamento francés, con Zuberoa y Lapurdi. El absolutismo borbónico y el liberalismo consuman la obra centralista y unificadora de España, mediante abolición de la estructura foral de los cuatro Herrialdes (1839). El hecho inaugura un período inacabado de insatisfacción, protestas y tensiones, a las que el poder central, lejos de dar solución correcta, ha respondido sistemáticamente con represiones o fomentando la división interna, agudizando cada vez más el problema de un Pueblo, Euskadi.

La diversité géographique, économique, forale, dialectale et d'autres aspects culturels du Pays Basque, ne constitue pas un déchet, mais au contraire enrichit sa profonde unité ethnique, juridique et linguistique. L'influence des facteurs culturels exotiques en diverses époques a approfondi les différences socio-politiques dans les six «Herrialdes» (ou provinces basques), sans altérer profondément le substrat de la population indigène majoritaire. Les tentatives centralistes de la monarchie visigothe, brisées par l'opposition des Vascons, entraînent la scission d'une bonne partie de la Navarre, dominée par les évêques goths d'Irunea (Pampelune). Des agents extérieurs produisent au début du VIIIème siècle une nouvelle division politico-religieuse; la Vasconie méridionale s'islamise et constitue la seigneurie des Banu-Qasi. La Vasconie visigothisée et chrétienne sera le berceau du «Royaume de Pampelune», auquel s'unit assez tôt la Guipuzcoa. Le reste du Pays occidental, uni pour s'opposer à l'ennemie de Tolède, tombe d'abord sous l'orbite des Asturies et, du Xème au XIIIème siècles, dans celle du royaume basque de Pampelune. Alors les institutions forales et le droit de tout le Pays Basque, radicalement proches, s'affirment. L'Alava étant conquise et la Guipuzcoa et la Biscaye incorporées à la couronne de Castille, qui respecte leur personnalité forale, la Navarre passe sous la dépendance des dynasties françaises.

Le destin politique subit une scission au XVIème siècle. Comme ses soeurs occidentales, la Navarre péninsulaire passe sous la dépendance de la couronne castillane, tandis que la Basse-Navarre conserve son indépendance. Celle-ci est incorporée plus tard à la couronne de France et finalement (1789) fait partie d'un département français avec Zuberoa (Le Soule) et Lapurdi (Le Labourd). L'absolutisme des borbons et le libéralisme achèvent l'oeuvre centraliste et unificatrice de l'Espagne, au prix de l'abolition de la structure forale des quatre «Herrialdes» (1839). Le fait inaugure une période inachevée d'insatisfaction, de protestations et de tensions, auxquels le pouvoir central, loin d'envisager une solution correcte, a répondu systématiquement par des répressions ou en encourageant la division interne, ce qui rend de plus en plus aigu le problème d'un Peuple, Euskadi.